

* ĒTNOKULTŪRINIO SAJŪDŽIO IR TRADICINIŲ ŠVENČIŲ RAIDA

NIJOLĒ BALČIŪNIENĒ

Etninės kultūros globos tarybos narė, Lietuvių etninės kultūros draugijos pirmininkės pavaduotoja,
el. p. balciunienenijole@gmail.com

Rasų (Joninių) šventė Verkiuose. Apie 2010 m., Vilnius. Nuotr. iš autorės albumo

Prieš 46-erius metus jaunimas susibūrė į etnokultūrinį sąjūdį, kuris reiškėsi žygeivių, ramuviečių ir folkloriniu judėjimais. Vėliau šie nesovietinės visuomenės sambūriai įsiliejo į Sąjūdžio ištakas. Remdamasi amžininkų interviu ir kitais sociologiniais tyrimais, tai patvirtina prof. A. Ramonaitė (Ramonaitė 2011).

RYŠKI TAUTINIO SAMBŪRIO PRADŽIA VILNIAUS UNIVERSITETE

Tik pradėjusi mokytis Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultete 1967 m. rugsėjį perskaičiau skelbimą, kad norintys keliauti ir pažinti Lietuvą kviečiami ketvirtadie-

nį ateiti į Turistų klubą. Ten sutikau pagrindinį žygių po Lietuvą organizatorių Tadą Šidiškį, su kuriuo artimiausią savaitgalį geležinėmis valtimis plaukėme Lakajų ežerais. Taip prasidėjo penkerius metus trukęs vienas ilgas žygis per Lietuvą pėsčiomis, slidėmis, valtimis, vėliau baidarėmis. Ilgaisiais savaitgaliais bėgdavome iš sovietinių eitynių ir lankėme Gudijos (Baltarusijos), Karaliaučiaus lietuvių salas, o per atostogas keliavome į Uralą, Chibinus, Karpatus, Pamyrą ar Amūro–Usūrijos taigą. 1969 m. buvo oficialiai įkurtas Vilniaus kraštotyros klubas „Ramuva“, Vilniaus universiteto Žygeivių klubas ir liaudies dainų klubas (vėliau „Raskila“). Gamtos mokslų fakultete 1968 m. pabaigoje įkūrėme Žygeivių sekciją ir pavadino „Gabijos“ vardu, man teko garbė

būti pirmąją „Gabijos“ pirmininke. Gamtos mokslų fakulteto koridoriuje pakabinome „Gabijos“ stendą, į kurį po kiekvieno savaitgalinio žygio segėme vis kitas nuotraukas su trumpais aprašymais apie aplankytas vietas, sutiktus žmones. Prodekanė mus „auklėjo“, dažniausiai mane ir kurso draugą Joną, kad nedainuotume žygiuose partizaninių dainų, kad nerengtume senovinių švenčių, kad būtina dalyvauti tarybiniuose paraduose ir pan. Žygeivių veikla sovietinės valdžios atstovams kėlė susierzinimą, ne kartą mus vežė tiesiai iš paskaitų į rūmus po Tauro kalnu, tardė, tačiau žygeivystės idėjų nepavyko sustabdyti, net uždraudus oficialų klubo pavadinimą. Tūkstančiai tautiškai susipratusių jaunų žmonių keliavo po dar gyvų tradicijų kaimus, pasklido po piliakalnius, pilkapynus, ažuolynus, iš senolių mokėmės senųjų dainų, ratelių, gilinomės į kalendorinių švenčių tradicijas, rengėme vakarones. Mokėmės to, ko nemokė mokyklose. Populiarėjo kompleksinės etnografinės ekspedicijos, kurios dažnai baigdavosi pasidainavimais, gegužinėmis, pokalbiais, kurių nebuvo sovietinėje švietimo sistemoje.

ETNOKULTŪRINIO SAJŪDŽIO IMPULSAS KERNAVĖJE

Etnokultūrinio sąjūdžio plėtrą ypač paskatino 1967-ųjų metų Rasų šventė Kernavėje, kurią įžiebė Indijos bičiulių draugija – J. Trinkūnas, A. Gudelis, V. Bagdonavičius ir daugelis kitų. Tie patys žmonės buvo ir „Ramuvos“ pradininkai. Rasų šventė kasmet sutraukdavo vis daugiau jaunimo iš visos Lietuvos. Kupoliavimo paslaptis, negirdėtų dainų prasmė, vainikų plukdymo ir paparčio žiedo slėpiniai... Norėjosi prie visko prisiliesti ir tarsi iš šaltinio gurkštelti iš protėvių dvasios aruodų. Supratome, kad tose dainose, kurių neleido mums dainuoti, šventės papročiuose (vartai-kupolė-vainikas-ugnis-piliakalnis-ažuolas-upė-

Nijolė Balčiūnienė su Jonu Trinkūnu ant Pūčkorių piliakalnio. Apie 2011 m., Vilnius. Nuotr. iš autorės albumo

saulė) slypi labai gilus protėvių išmanymas, kad yra kita Lietuva, kurios nepažįstame. Kartu su jaunimu Kernavėje dalyvavo to meto iškilūs kultūros žmonės (E. Šimkūnaitė, N. Vėlius, A. Poška, Č. Kudaba...), Rasų šventė tapo šviesuomenės, to meto tautiškos inteligentijos švente. Didelį įspūdį per pirmąsias Rasų šventes paliko stipriu balsu vingiuojamos dar negirdėtos V. Janulevičiūtės-Povilionienės giesmės. Ji mokėjo daug senųjų dzūkiškų dainų ir paskatino mus, žygeivius, mokytis kalendorinių švenčių dainų, iki šiol pamenu kaip atsišaukė jos atliekama daina „Oi ant kalno ant aukštojo...“. Greitai išmokome šią dainą ir visuose žygiuose ant piliakalnių būtinai ją dainuodavome. Rasų šventės proveržio sovietinis režimas nepajėgė sustabdyti, ji gaivališkai plėtėsi, draudimai ir persekiojimai Kernavėje

Rasų šventė Verkių parke. Apie 2010 m., Vilnius. Nuotr. iš autorės albumo

Žygeiviai baigia pilti Stepono Dariaus atminimui skirtą pilkapį, skulptorius kala užrašą. 1969 m., Klaiпėdos r., Dariškės k. Nuotr. iš autorės albumo

paskatino rengti šventę mažais būreliais kasmet vis kitoje vietoje. Tuo pačiu metu „prikėlėme“ dar vieną kalendorinę šventę, 1969 m. ramuviečiai ir žygeiviai Karmazinių slėnyje paminėjo senovines Ilges, arba Vėlines, kitais metais spalio pabaigoje žygiavo į Poškonių, Rykantų ir kitus pilkapius.

ŽYGEIVYSTĖS PRIESAKAI

Žodis „žygeivis“ mums buvo labai brangus, jis turėjo prasmę ir turinį. Drąsiai skelbėme, kad nenorime būti panašūs į „tarybinį turistą“, kuris geria, rūko, yra prisitaikęs prie tuometės ideologijos. Mes buvome kitokie, viena iš žygeivio nuostatų buvo – žygiuose nė lašo alkoholio, o žygeivio atmintinės (priesaikos) pirmieji žodžiai apibrėžė tikslus: „Nė vieno žygio be konkretaus tikslo“. Šią priesaiką pirmieji žygeiviai priėmė prie senųjų Dūkštų ažuolų, buvo pašventinti upelio vandeniu. Visi tikslai buvo nukreipti pažinti savo šalį, jos etnokultūrinius klodus. Tad per visus 5 studijų metus savaitgaliai buvo skirti pažinti Lietuvą ir etnines Lietuvos žemes: pėsčiomis, valtimis, slidėmis, dviračiais, traukiniais. Gamtoje ieškojome storiųjų ažuolų, aukščiausių piliakalnių, upelių ištakų, versmių, kalbinome kaimo žmones, ką jie mena, kokias legendas, dainas, šokių, kaip senoviškai švenčia šventes. O priimdavo mus nuoširdžiai, ant šieno pakviesdavo pernakti, neretai ir šiltu pienu pavaišindavo. Nebijoję tada kaimo žmonės keliaujančių studentų. Mes irgi buvome kitokie: žygiuose dainuodavom ir šokdavom, linksmi būdavom ir negerdavom

nė lašo alkoholio, padėdavome kaimo žmonėms kokią darbą nudirbti. Į kuprines įsidėję lietuviškų knygų lankėme Gudijos lietuvius. Pamenu, kaip dieną Pelesos krašto šviesuolei M. Kruopienei bulves kasėme, o vakare klausėmės jos išgyvenimų, kad Pelesos bažnyčia paversta sandėliu, kad nėra lietuviškos mokyklos, apie nuverstus kryžius ir koplytstulpius. M. Kruopienė savo knygoje „Pelesos Radasta“ (Kruopienė 2004: 23) mini Vilniaus universiteto studentų apsilankymus: „Lanko svečiai iš Vilniaus, žygeiviai“. Tokie susitikimai abiem pusėm buvo reikalingi. Iš Lietuvos atvykęs jaunimas, mokytojai, prof. T. Ivanauskas skatino M. Kruopienę tempti lietuvių vežimą (kaip ji pati sakydavo). Ji buvo mums atplėštųjų etninės Lietuvos žemių stiprybės pavyzdys. Tiesiog stebina faktas, kad 1963 m. M. Kruopienė kartu su prof. T. Ivanausku bei Girių kaimo (Gervėčių parapija) lietuviu J. Valeika nuvežė į Maskvą 2000 asmenų prašymą, kad Pelesos ir Gervėčių lietuviški kaimai būtų prijungti prie Lietuvos.

Juk pažinti savo tautos praeities etnokultūros klodus yra didelė laimė ir turtas.

ŽYGEIVYSTĖS KULMINACIJA

Buvome jauni, ambicingi ir drąsūs. Kai sužinojome, kad ruošiamasi panaikinti Dariaus ir Girėno tėviškių atminimą, ėmėmės veiksmų. Tai įvardyčiau kaip Žygeivių veiklos kulminacija. Buvo 1969-iejį, gegužės 8–9 d.

Renginio dalyviai prie naujai pastatyto paminklo Stasiui Girėnui. 1969 m., Šilalės r., Vytogalos k. Nuotr. iš autorės albumo

Vėlinių metu prie pilkapių. 2010 m., Vilnius. Nuotr. iš autorės albumo

vyko renginiai, skirti S. Dariaus ir S. Girėno žygdarbio 36-osioms metinėms paminėti. Mes, studentai, nebijodami aplink slampinėjančių saugumiečių, saujomis supylėme milžinkapį tautos didvyriams, sutvirtinom sodybos pamatus, prikalėme atminimo lentą, į pilkapyje įstatytą vamzdį įdėjome „Lituanicos“ nuolaužą ir atminimo

laišką ateities kartoms. Saugumiečiai įsiuto ir netrukus uždraudė žygeiviams oficialiai vadintis Vilniaus universiteto Žygeivių klubu, tačiau Gamtos mokslų fakultete Žygeivių sekcija, nepaisydama persekiojimų, nešiojo garbingą „Gabijos“ vardą dar ne vieną dešimtmetį. „Gabijos“ emblemas siuvome ant kuprinių, ant brezentinių „šturmuočių“ rankovių, leidome stendą, vedėme geografų metraščių. Mums, gamtininkams, buvo lengviau, nes mus palaikė garsūs profesoriai V. Chomskis, A. Basalykas, Č. Kudaba.

DAINŲ LOBYNAI IŠ SENOLIŲ LŪPŲ

Sparčiai kūrėsi ir kiti žygeiviškos pakraipos klubai „Ažuolas“, „Ažuolynas“, „Aitvaras“, „Pilėnai“, pirmieji folkloro ansambliai. Pamenu, kokia pilnutėlė buvo Mokytojų namų didžioji salė, kai apie 1970 m. joje užgiedojo Žiūrų kaimo dainininkės, koks saldus jausmas apimdavo klausantis M. Matkevičiaus, P. Zalansko, J. Averkos dainų. Liaudies dainų klubas (vėliau „Raskila“) buvo pirmasis savaiminis etnokultūrinis susibūrimas, kilęs iš žygeiviškos „filosofijos“. Žygiavome po Lietuvos kaimus ir dainavome. Senovinės dainos mus jungė, dainomis mes išreiškėme kitokią pasaulėžiūrą, tomis dainomis tarsi reikėme priešišku- mą sovietams, tarsi atskyrėme save nuo komjaunuoliškoms vertybėms ištikimo jaunimo. Mums nelipo prie širdies tarybinės propagandinės dainos, todėl mokėmės prasmingų senovinių giesmių, vakarojimo ratelių, žaidimų. R. Matulis

Savaitgalinių žygių dalyviai Markučių parke, atokvėpio minutę šokio sukuryje. 2008 m., Vilnius.
Nuotr. iš autorės albumo

subūrė mus, pasivadino liaudies dainų klubu. Iš pradžių buvome maloniai priimti į Profsąjungų rūmus, mums skyrė patogią dainavimo salę, o vėliau kelis kartus perkėlė vis į mažesnę kambarį, teko dainuoti ant laiptų ir ant Turo kalno. Išvartas iš Profsąjungų rūmų klubas vis keitė pastogę, buvo metas, kai dainuoti rinkdavomės įvairiose salėse ar kieno nors bute. Gilinomės į tą kultūrą, kuri buvo nepriimtina tarybų valdžiai, todėl klubo veikla buvo ribojama. Dainų prasmę mums aiškino E. Šimkūnaitė, mokė prof. J. Čiurlionytė. Liaudies dainų klubas skyrėsi nuo folkloro ansamblių, mes nerengėme koncertinių programų, nelipome į scenas, gilinomės ir šventėme beveik visas kalendorines metų šventes, dažnai lankėme Rytų Lietuvos mokyklas, Karaliaučiaus, Gudijos lietuvių bendruomenes. Etnokultūrinio sąjūdžio lyderiai buvo sekami, juos vežė į tardymus, saugumas savo agentus infiltruodavo žygiuose, renginiuose, studentų bendrabučiuose. Esu įsitikinusi, kad šie judėjimai, įsilieję į bendrą Lietuvos šviesuomenės taikiąją rezistenciją prieš nutautinimo siekius, atėjo iki Atgimimo laikų.

ŽYGEIVYSTĖS TRADICIJOS TĖSIASI

Šiandien miesto žmogui sunkiau suvokti senųjų švenčių grožį. Tradicines šventes mažesniuose sambūriuose švenčia folkloro kolektyvai, kaimų bendruomenės, buvę ir esami žygeiviai, romuviečiai. Kultūros darbuotojams ir etninės kultūros puoselėtojams nelengva derinti tradicinės šventės turinį su pasikeitusia gyvenamąja aplinka. Jau penkiolika metų organizuoju vilniečiams kalendorines šventes gamtoje, natūraliame Vilniaus kraštovaizdyje. Didžiausio susidomėjimo sulaukė Rasų šventė Verkių parke, Pavasario lygiadienis prie Pūčkorių pilia-

kalnio ir Vėlinės ant Rokantiškių pilkapių. Žygeivystės ir etnokultūrinės tradicijos gražiai skleidžiasi sekmadieniais pažintiniuose pėsčiųjų žygiuose, į kuriuos susirenka keli šimtai vilniečių. Su žygeiviais atkeliauju į Vėlines, Pavasario lygiadienį, Gegužines. Manau, kad miesto žmogus gali ir turi švęsti senovines šventes gamtoje. Dažnai šalia ar pakrašty miesto (rajono) yra tinkama vieta sutikti kalendorinės šventės virsmą. Švęsdami jas jaučiamės tvirtesni savo dvasia ir su koku pavydu į mus žiūri tos tautos, kurios nėra išsaugojusios savo protėvių dvasinio palikimo. Šių dienų jaunimo sąmoningumas turėtų būti grindžiamas supratimu, kad lietuvių tautos istorinis ir kultūrinis paveldas yra gana originalus ir turtingas. Kaip pavyzdys gali būti Lietuvos piliakalniai, kurių suskaičiuojama arti dviejų tūkstančių. Dauguma jų buvo supilti (VII–XI a.) kaip gyvenvietės (teritorinės bendruomenės) sakralinio (apeiginio) susibūrimo centrai. O kur dar užrašytų dainų gausybė, audiniuose ir medyje įkūnyti tautos raštai, seniausioji Europoje kalba, kuria niekada nebuvo nustoję lietuviai kalbėti, kad ir kokie laikai buvo. Šiandien esame laisvi ir visko turintys, tačiau tvirti ir laimingi jausimės tada, jei ir toliau puoselėsime savo senąsias tradicijas, perduosime iš kartos į kartą savo etninį identitetą.

Literatūra

1. Sąjūdžio ištakų paieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius, 2011.
2. Marija Kruopienė. Pelesos Radasta. Istoriniai-etnografiniai memorai. II d. 1956–2003, Vilnius, 2004, p. 23.

